

ORTA ASYA'DA YENİ BÜYÜK OYUN AVRASYA'DA GÜÇ DENGELERİ PETROL - DOĞALGAZ

Kaan Ögüt

SCB'nin dağılmasıyla birlikte, Orta Asya'da büyük oyunun yeniden oynanmaya başlanacağı yönünde bir görüş tüm dünyada egemen oldu. 1992 Şubatı'nda Newsweek dergisindeki bir makalenin ismi şöyleydi: Eski satranç tahtasında tehlikeli yeni taşlar (Old Chessboard, Dangerous New Pieces). Aynı sayıdaki bir başka makalede (Central Asia: The Great Game, Chapter Two) ise 1900'lerin başında bölgede Rusya ve İngiltere arasında yaşanan güç mücadelesine atıfta bulunulup bugün de ABD, İran, Türkiye, Pakistan, Suudi Arabistan gibi yeni ülkelerin katılımıyla büyük oyunun yeniden başladığı iddiası dile getiriliyordu (**Newsweek February, 3, 1992**). 19. yy'daki İngiliz çıkarlarıyla Rus çıkarlarının kapıştığı büyük oyuna benzeyen bugünkü mücadele, jeopolitik ve petrol unsurlarını içermektedir (**Erdoğan, 1998, s:233**). SSCB sonrasında siyasal literatüre Avrasya (Eurasia) yeni bir kavram olarak girmiştir. Bu kavram coğrafi olarak Doğu Avrupa'dan Çin'e kadar olan bölgeyi kapsamaktadır. Petrol ve doğalgaz üzerinde büyük çekişmelerin yaşandığı Orta Asya, Avrasya coğrafyasında yer almaktadır. Öte yandan 20. yüzyılın büyük jeopolitik teorilerinden Mackinder'in **Kara Hakimiyeti Teorisi** de Avrasya orijinli bir teoridir (**Mütercimler, 1997**). Avrupa ve Asya'yı Avrasya olarak tanımlayan Mackinder'e göre bugünkü Rusya coğrafyasının Avrupa bölümüne hakim olan, Orta Asya'yı da kapsayan merkez bölgesine, merkez bölgesine hakim olan dünya adasına (Asya - Avrupa - Afrika) hakim olabilir. Dünya adasına hakim olan dünyaya hakim olabilir (**İlhan, 1997**). Avrasya bölgesindeki petrol rezervleri dünya petrol rezervlerinin %8'ini oluşturmaktadır. Bu bölgedeki petrol üretimi, Suudi Arabistan ve ABD'den sonra üçüncü sıradadır. Rusya Federasyonu'nda 6800, Kazakistan'da 720, Azerbaycan'da 185, Türkmenistan'da 160 milyon ton rezerv bulunmaktadır (**TİKA Avrasya Dosyası Bülten'i sayı 116, Mart 99/2**).

Daha önce başka yazılarımızda dile getirdiğimiz gibi, ABD'li ideologlar Avrasya'nın sahip olduğu zengin enerji kaynaklarından daha çok bu bölgenin barındırdığı ABD karşıtı potansiyeli önemsiyorlar. 1995'ten bu yana Çin ile Rusya arasında gelişen ittifak ilişkileri ve hatta Hindistan'ın Çin ile olan sorunlarına rağmen bu ülkelere yakınlaşması ABD'yi tedirgin ediyor. Brzezinski'den, Kissinger'a, Fuller'e kadar pek çok yazar ABD'nin tek kutuplu dünya projesine karşı olan bu yapılanmadan çekiniyorlar. Bu bölgenin ABD hegemonyasına kafa tutabilecek, beşeri, ekonomik ve silahlı güce sahip olabileceğini, ittifak etmeleri halinde ABD'yi bölgenin dışına atabileceklerini dile getiriyorlar (**Aydınlanma 1923, sayı 21,23**). **Çin, Rusya ve Hindistan** arasındaki bir işbirliğinin **Pakistan ve İran** gibi ülkeler için de bir çekim merkezi olabileceği de görülüyor. Bunu söylerken özellikle de Hindistan-Pakistan arasındaki sorunları göz ardı ediyor değiliz. Ancak bölgedeki ülkelerin bu yakınlaşmadan etkilenmeleri kaçınılmaz. Zaten Orta Asya ülkeleri Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, Rusya ve Çin ile birlikte ortak güvenlik ve sınır sorunlarının da ele alındığı Şanghay Beşlisi toplantılarına katılıyorlar. Rusya ve Çin arasındaki ilişkilerin Putin döneminde de gelişeceği anlaşıyor. Çin'in resmi yayın organı People's Daily 2 Mart tarihinde Çin ile Rusya arasında yapılacak stratejik işbirliğinin ABD'nin baskın olduğu bir dünya yerine çok kutuplu bir dünyaya gidiş anlamına geleceğini vurgulayan makaleler yayımlandı (**Stratfor**). Öte yandan Çin Rusya'dan aldığı silahlar ile ordusunu güçlendiriyor. Son dönemde SU-27 ve SU-30 savaş uçakları ve 2 adet destroyer (**The Economist: April 8th 2000**).

Üç ülkenin bölgede etkinlik kurma mücadeleleri arttı. Bunlar ABD, Rusya ve Çin. Putin Rusya'da başa gelmesiyle BDT'yi yeniden etkinleştirmek için harekete geçti. Putin, daha Yeltsin'in yerine vekalet ederken BDT'yi bir araya toplayarak kendisini BDT Başkanlığı'na seçti (sıra Tacikistan'da olmasına rağmen). Rusya BDT ülkelerini ikinci kez Moskova'ya davet ederek BDT'nin bir ekonomik, ama daha çok siyasal bir organizasyon olarak varlığını sürdürmesini sağlamaya çalışıyor (**Milliyet 29.4.2000**). Son olarak 5 BDT üyesi Belarus'un başkenti Minsk'te bir araya gelerek serbest ticaret bölgesi kurulması düşüncesini ele aldılar (**Cumhuriyet 24.5.2000**). Putin ile birlikte Rusya'nın bölgede etkinliğinin artması üzerine ABD Orta Asya'daki etkinliğini artırmaya çalışıyor. Rusya'daki seçimlerin hemen sonrasında **CIA**'nın başkanı Tennen ve **FBI**'nin Direktörü Freeh, Orta Asya'yı ziyaret ettiler. Ardından ABD Dışişleri Bakanı Albright Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ı kapsayan bir yolculuğa çıktı. Albright'ın misyonu, bu üç ülkenin otoriter başkanları ile bölgesel güvenlik ve demokrasi üzerine

görüşmeler yapmaktı (**The Economist: April 22nd 2000**). Albright'ın Rusya ve Çin ile Şanghay beşlisi olarak adlandırılan toplantılara katılan Kazakistan ve Kırgızistan'ı ziyaret etmesine dikkat çekiliyor. Albright'ın gezisinde iki tema ön plana çıktı, demokrasi eksikliğinin eleştirilmesi ve güvenlik konuları. Yapılan yorumlara göre Orta Asya devletleri ABD'nin bölgeye çok uzak olması nedeniyle bölge sorunlarına karışmasının çok az fayda sağladığını ve onların günlük sorunlarını önemsemediğini düşünüyorlar. Orta Asya bir tampon bölge olarak Rusya-Çin ve İran arasında yeni opsiyonlarla ciddi bir rol oynuyor (**Stratfor; Central Asia Shuns U.S. Hegemony**). Albright'ın Orta Asya gezisinden hemen sonra Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan liderleri Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te bir araya gelerek bir ortak güvenlik paktı kurulmasını kararlaştırdılar. Aynı tarihte Rusya, Çin, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan'dan oluşan Şanghay Beşlisi'nin içişleri bakanları, ayrılıkçılığa, terörizme ve uyuşturucu trafiğine karşı ortak mücadele kararı aldılar (**Aydınlık 30 Nisan 2000**). ABD başkanı Clinton'un Hindistan ziyaretinin bir amacının da Hindistan'ı Rusya ve Çin arasındaki yakınlaşmadan uzak tutma çabası olarak yorumlayabiliriz.

Daha önce de defalarca dile getirdik. Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik stratejisini oluştururken, Rusya, Çin ve İran'ı gözardı ederek yalnızca ABD'nin argümanlarını benimsemesi büyük hata olmuştur. Evet, Orta Asya ülkelerini içinde bulundukları bu kısaca alternatif kimi politikalar üretmek tabii ki çok önemli; ama Rusya, Çin ve İran'ı görmezden gelmek mümkün değil. Bir kere var olan ve yapılması muhtemel enerji iletim yollarında bu ülkelerin önemli rolleri var. Dahası ekonomik açıdan bu ülkeler Orta Asya'da çeşitli açılardan önemli etkilere sahipler. Örneğin İran Orta Asya ülkeleri için dünyaya açılan bir kapı olma özelliğini koruyor.

Rusya'nın petrol iletimi üzerindeki tekel konumunu kaybetmemek için Azerbaycan'da Elçibey'e karşı düzenlediği darbe ve Gürcistan'da Şevartnadze'ye düzenlenen suikast; buna karşı ABD'nin de Bakü Navorosisk hattını felç etmek için Dağıstan ve Çeçenistan'daki karışıklıkları desteklemesi, ekonomik çıkar sağlamak için terör, suikast, darbe gibi araçların 21. yüzyılın sözde küreselleşen dünyasında hala kullanıldığını gösteriyor. Bugün ABD, Suudi Arabistan ve Körfez Şeyhlikleri ile ilişkileri sayesinde dünya petrol fiyatlarını belirleme şansına sahiptir. Şu anda dünyada petrol açığı bulunmaması ve daha fazla petrolün fiyatları düşürme olasılığı kendi petrolünü zaten kendi üretebilen ABD için Orta Asya ve Hazar petrolünü yaşamsal olmaktan çıkarıyor. Başka bir deyişle bölge petrolünün dünya pazarlarına çıkması **Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Çin, Japonya** ve hatta **Almanya** için yaşamsal önemde olmasına rağmen ABD için birincil öncelik taşımamaktadır. ABD her şeyden önce böyle büyük bir potansiyelin kendi denetimi dışında hayata geçmesini istemiyor. Çünkü bu durum Rusya'yı yeniden dünya sahnesine güçlü bir aktör olarak dönmesini sağlayabilir. Öte yandan ABD'nin 2000'li yıllarda petrol ithalinin ihtiyacının %70'ine yükseleceği tahmin edilmektedir. Dünya petrol fiyat dengesinin korunması bakımından Hazar petrolünün denetim altında tutulması, Batı için vazgeçilmez bir petropolitik haline gelmiştir (**Kocaoğlu**).

Bu durumda petrolün dış piyasalara çıkışını hayati önemde gören ülkelerin işbirliğine gitmeleri çok doğaldır. Orta Asya ülkeleri petrollerini hızla paraya çevirmek zorundalar. Bu yüzden Japonya ve Çin'in boru hatlarını kendi istedikleri istikamete çevirme bunun için daha sıkı bastırma olasılıkları bulunuyor. Her iki ülke de ABD'nin kontrolündeki Ortadoğu'ya bağlı olmak istemiyorlar. ABD Ortadoğu Pasifik deniz yolunu da kontrol ettiği için Japonya ve Çin için karadan yapılacak bir boru hattı daha güvenlidir. Orta Asya enerjisinin dünya pazarına çıkmasını isteyen güçler arasında doğal olarak ittifak arayışları göze çarpıyor. Putin'in, enerji gereksinimi diğer gelişmiş ülkelere göre çok daha farklı nitelik arz eden Almanya ve Japonya ile Çin'in yanı sıra, İran'a yönelik sergilediği ittifak arayışları gözleniyor. Her şeyden önce stratejik olarak bu yakınlaşma ile Rusya Federasyonu; Hazar ve Türkmenistan petrol ve doğalgaz kaynaklarının İran üzerinden Basra Körfezi'ne ve Hindistan'a; Orta Asya enerji kaynaklarının tesis edilecek bir boru hattı vasıtasıyla Çin ve Japonya'nın kullanımına imkan verecek şekilde Japon Denizi'ne; Supsa ve Novorossiysk hattı bağlantılı Karadeniz'den tankerlerle Boğazları da devre dışı bırakarak Bulgaristan'ın Burgaz limanından Arnavutluk'un Adriyatik kıyılarına kadar döşenecek Trans-Balkan boru hattı ile iletilmesi; yine Ukrayna üzerinden Avrupa'ya Sibirya ve Orta Asya doğalgazlarını taşıyan mevcut boru hattının taşıma kapasitesinin güçlendirilmesi projelerini öne çıkarabilir (**Kıbrızlı**).

Bakü-Ceyhan hampetrol boru hattı projesine ilişkin anlaşma AGİT zirvesinde imzalanırken Rusya, Dışişleri Bakan Yardımcısı ağzından ilk tepkiyi şöyle veriyordu. "*Hazar petrolü Rusya üzerinden taşınmalıdır. Bunun için gerekli altyapı da hazırdır. Üstelik maliyeti Bakü-Ceyhan'ın*

yarısı kadardır. Asıl mesele Hazar'ın hukuki statüsüdür. Bu statü belirlenmeden bu denizin yatağına boru hattı döşenemez" (**Dünya.**) İşte bu noktada Hazar Denizi'nin statüsü sorunu gündeme geliyor. Bölge ülkeleri henüz Hazar Denizi'nin statüsü konusunda anlaşamadıkları için boru hattının Hazar'ın dibinden döşenmesi çok kolay değil. Rusya ve İran Hazar'ın bir göl olduğunu iddia ederken, Azerbaycan ve Kazakistan deniz olarak kabul etmektedir. Türkmenistan'ın tutumu ise belirsizdir. Hazar eğer göl olarak kabul edilirse her ülke kendi tarafında belli bir uzaklığa kadar özel alanlara sahip olacak, ortada kalan alan ise herkesin kullanımına sunulacaktır. Bu durumda ortada kalan bölümde her isteyen petrol arayabilecek bulunduğu taktirde bu petrolü çıkartabilecektir. Eğer deniz olarak kabul edilirse Hazar tamamen ulusal bölgelere bölünecektir. Son olarak Kazakistan ve Rusya Temmuz 1998'de yaptıkları bir antlaşma ile Hazar'ın dibinin ulusal bölgelere bölünmesi ancak yüzeyinin ortak kullanıma sunulmasını kararlaştırmıştır. Diğer ülkeler de bu çözüme sıcak bakmaktadırlar (**Kalkan, 1998**). Problemin asıl kaynağı Hazar Denizi'nin İran ve Rusya kıyılarında petrol bulunmamasıdır (**Ekovizyon**). Yine Bakü-Ceyhan boru hattı projesiyle ilgili son hukuki pürüzleri gideren antlaşma ABD'de imzalandığı sırada "petrol savaşından çekilmiş değilim" sinyali veren Rusya, savaş bölgesi Çeçenistan'ı by-pass eden ek petrol boru hattı inşaatını tamamladığını açıkladı. **Bakü-Novorossiysk** petrol boru hattının en önemli bölümü devreye girmiş bulunuyor. Avrasya Ekonomik Forumu 28 Nisan'da Kazakistan'da sona ererken, İran Kazakistan petrolünün dünya pazarına taşınmasında aktif rol oynamak istediğini tekrar dile getirdi. Hattın büyük bir bölümünün varolan altyapıyı kullanabileceği ve maliyetinin Bakü Ceyhan'ın yarısı kadar olacağını iddia ediyorlar (**Finansal Forum 29.4.2000**). Boru Hatları ile ilgili bir başka önemli yorum 'Stratfor' adlı kuruluşa ait. Gündemde olan petrol boru hatlarını 3 alt başlıkta inceliyor.

1- Varolan ya da yapılmakta olanlar

- Ukrayna'dan - Doğu Avrupa'ya
- Tengiz - Navorrossiyk
- Bakü - Supsa
- Bakü - Navorrossiyk

2- Yapılma olasılığı yüksek olanlar

- Bakü - Neka (İran) Bu hattın özelliği, İran Azerbaycan'dan bu yolla aldığı petrolün karşılığında Basra Körfezi'ne petrol bırakacak
- Bulgaristan - Makedonya - Arnavutluk
- Kazakistan (Aktyubinsk) - Çin (Sincan)

3- Yapılma olasılığı düşük olanlar (Yapılmayacaklar)

- Bakü - Ceyhan
- Tengiz (Kazakistan) - Kharg Adası (İran)

Bu sınıflandırmada Bakü Ceyhan'ın yapımına pek olasılık verilmemesi büyük oranda 3 milyar doları aşması olası maliyet ve hattı verimli çalıştırabilecek miktarda petrolün bulunmamasından kaynaklanıyor. Gerçekten de hattın çalışabilmesi için Kazak petrolünün hatta akıtılması önemli, Nazabayev'in bu yönde açıklamaları olmakla birlikte, Rusya'nın Çeçenistan'ı devre dışı bırakan **Tengiz - Navorrossiyk** hattını devreye sokması Kazakistan için daha önemli olacaktır. Çünkü Orta Asya ülkelerinin dış borç sorunları var ve sıcak paraya ihtiyaçları var. Oysa Türkiye Bakü - Ceyhan için siyasi çerçeveyi hazırlamış dahi olsa finans sorunu için dışarıdan para bulmak durumunda olacak.

Türkiye'nin boğazlardan yüksek kapasiteli petrol geçişine izin vermeyeceğini ortaya koyması ile birlikte Boğazları kullanmayan kimi seçeneklerde gündeme geldi. Bunlardan biri **Bulgaristan - Makedonya - Arnavutluk**, diğerleri **Burgaz - Dedeagaç** ve **Kıyıköy Saroz**'dur (**Pamir,1999**). Öte yandan petrolün Karadeniz'e çıkmasının Bakü Ceyhan açısından riskli bir yönü daha vardır. Batı petrol bir kere Karadeniz'e geldikten sonra, **Londra** ve **Rotterdam** piyasalarına daha kolay ulaşabilmesi için **Baltık**'a çıkmasını tercih edebilir. Petrol'e ulaşamamış Almanya bunun için **Ukrayna** üzerinden **Hamburg** çıkışını veya Ren Tuna kanalını kullanmayı istemektedir. Petrolün Karadeniz'den olabildiğince uzak bir ana yol izlemesi en uygun jeopolitiktir (**Gül, 1995**). Türkiye'de siyasi iradenin boru hatları konusunda yanlış politikalar ürettiği de görülmüştür. Örneğin kimi petrol şirketlerinin ana güzergah olarak savundukları Bakü - Supsa seçeneğine erken petrol güzergahı adı altında destek vermemiz, petrolün Karadeniz'e çıkışını kabul etmek anlamına gelmiştir ki, bu Türkiye'nin güvenlik ve çevre

gerekçeleriyle Boğazlarda petrol tankerlerinin geçişini sınırlayan (1994 tarihli Boğazlar tüzüğü) tavrına aykırı bir durumdur. AIOC konsorsiyumu başından beri Hazar petrolünü Boğazlardan geçirmek eğilimindedir. Türkiye'nin Boğazlar konusunda eli şu anda sağlamdır; ancak AIOC'nin Bakü - Supsa kararı Boğazların güvenliği için yetkiyi devralmak girişimine eşdeğerdir. Bu yetkiyi IMO zeminini de kullanarak ele geçirmeye çalışıyorlar. ABD'nin Hazar bölgesi enerji danışmanının şu teklifini yeniden hatırlamakta fayda var. Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO) çerçevesinde çokuluslu bir mekanizma kurularak AIOC, Hazar Boru Hatları konsorsiyumu (CPC), Rusya ve diğer tankerci ülkelerin gelecekte Boğazların kullanımından adil bir pay almaları gerekli demiştir. Daha önce de 1996'da Rusya'nın buna benzer bir dayatması olmuş, ancak Türkiye karşı durmuştur. Bu süreçte ABD delegasyonu ise Türkiye'yi desteklememiştir (**Özkan 1999**).

Bakü - Ceyhan'ın yapım maliyetlerinin yüksek olmasına rağmen petrolün taşınması sırasında en ucuz alternatif olmak gibi bir avantajı da vardır. Hiçbir yükleme boşaltma yapılmadan Akdeniz'e indirileceğinden diğer hatlar karşısında önemli bir avantaja sahip olacaktır. Çünkü boru hattı gemi ile taşımaya göre dörtte bir daha ucuz (**Tozkoparan**). Üstelik kötü hava nedeniyle Novorossisk ve diğer Karadeniz limanlarından yılda ortalama 100 gün yükleme boşaltma yapılamaması da Bakü - Ceyhan'ın önemini artırıyor (**Pamir**).

Bakü Ceyhan ile ilgili son gelişmeler finansal zorluklara rağmen ABD'nin siyasal desteğinin somutlaştığı yönünde, ABD Eximbank'ın ve OPEC'in projeyi başından beri desteklediği, Japon Eximbank'ın ise uygun şartların oluşması halinde hattın toplam maliyeti olan 2,4 milyar doları verebileceği yönünde iddialar var. Üç Denizin Hikayesi konferansında Clinton'un Hazar bölgesi enerji danışmanı Wolf ABD ticareti geliştirme ajansının Londra'da bir seminer düzenleyerek Bakü Ceyhan'ın finansmanına ilişkin seçeneklerin tartışılacağını belirtti (**Finansal Forum 11.05.2000**).

Türkiye'nin gerek petrol ve doğalgaz boru hatları konusunda gerekse genel olarak bir Orta Asya stratejisi oluşturmak aşamasında pek çok parametreyi göz önüne alması gerekiyor. Bakü Ceyhan'ın Azerbaycan ve Kazakistan için Rusya'ya bağımlı olmayan bir seçenek olarak bu ülkeler üzerindeki Rus baskısını azaltacağı bir gerçektir. Bununla birlikte Rusya ve İran'ın ekonomik açıdan daha uygun seçenekler sunması göz ardı edilemez. Dikkat edilirse Bakü Ceyhan boru hattını Türkiye dışında yalnızca ABD ve İsrail'in desteklediği görülüyor. Avrupa ülkeleri daha önce de sözünü ettiğimiz Karadeniz'den Ukrayna ya da Bulgaristan üzerinden geçecek boru hatlarını tercih ediyorlar. Çin ve Japonya petrolün Doğu'ya doğru akmasını isterken Rusya ve İran Bakü Ceyhan'a açıkça tavır alıyorlar. Bu durumda ABD'nin yaşamsal bir çıkarının da bulunmadığı bu projeye bel bağlamak ne kadar gerçekçi. Yine de Bakü-Ceyhan'ın yapımı Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Gürcistan için olumlu olacağı açık.

Orta Asya ülkelerinin Rusya ve Çin'i göz önünde tutmadan politika belirleyemeyecekleri açıkça görülüyor. Bir dönem Rusya ve Çin arasındaki rekabetin Orta Asya ülkelerinin işine yarayabileceği yönünde görüşler üretildiyse de Çin'in yeni bir hegemon olarak Orta Asya'da yer almaya başladığı görülüyor. Üstelik genel olarak Rusya ile iyi ilişkiler içinde Çin ve Rusya'nın 21. yüzyılda birer soru işareti olduğu bununla birlikte global sistemin anahtarı konumunda bulunacakları yorumu yapılıyor (**Stratfor, The Year of Eurasia**). Rusya, Çin'in petrol ihtiyacının %20'sini karşılıyor. Moğolistan üzerinden Çin'e çekilecek bir petrol boru hattı ile Sibiry petrollerinden Pekin'e yılda 30 milyon ton petrol satılabileceği kaydediliyor. Rusya petrol ve silah satışıyla döviz ihtiyacını gidermeye çalışıyor. ABD karşısında Ortadoğu ve Balkanlar'da pek etkili olamayan Çin ve Rusya işbirliği yaparak Orta Asya zenginliklerini paylaşmak istiyorlar (Yeni Düşünce). Çin'in askeri işbirliği önerisi üzerine Orta Asya'nın en tarafsız ülkesi Türkmenistan savunma bakanı Sardzhayev'in Türkmen - Çin askeri ilişkileri geliştirmek için 1999'da Çin'e gitmesi bir anlamda Çin'e Rusya'nın Orta Asya'daki geleneksel rolünü paylaşma yolunu açtı. Bununla birlikte Rusya Türkmenistan için hala stratejik bir ortak konumunu koruyor. Aslında Çin bir anlamda Türkmenistan'ın Batı'ya gaz ve petrol transferini engelleyen katı bir Rus monopolü olan Gazprom'a karşı özgürlüğünü kazanmasına yardımcı olacaktır. Geçtiğimiz yıllarda Çin ulusal petrol şirketi, Türkmenistan'daki 100 kuyunun işletime açılmasına yardım etti. Bu sayede Türkmenistan'ın petrol ihraç potansiyeli önemli oranda arttı. Aynı zamanda Çin'in 10 yıllık petrol ihraç planlamalarında Türkmenistan da yer alıyor (**Stratfor China-Russia Power Sharing in Central Asia**).

Türkmenistan, petrol ve -özellikle- doğalgaz ihracat potansiyelini arttırabilmek için çeşitli alternatif boru hattı projelerini gündeme getiriyor. Türkmenistan-Iran-Türkiye-Avrupa doğalgaz

boru hattı, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan doğalgaz boru hattı, Türkmenistan-Çin-Japonya doğalgaz boru hattı, Türkmenistan-Iran-Basra Körfezi petrol boru hattı, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan (Hint Okyanusu çıkışı) petrol boru hattı şeklinde sıralanmaktadır. Japonlar'ın Çin üzerinden gazı geçirme projeleri, yanında Pakistan'la imzalanan ve uygulama aşamasındaki gaz antlaşması, İran - Türkmen - Türk projesi ile birlikte İran üzerinden Basra Körfezi'ne inme yolları hep bu düşüncenin uzantısıdır (İTO). 1997 yılında Türkmen gazının İran üzerinden Türkiye'ye taşınması olasılığı yüksekken zamanla eğilimler değişmeye başladı (**Finansal Forum 29.12.97**). İran Türkiye arasında yapılması planlanan doğal gaz boru hattında İran hattın kendine düşen kısmını yapmasına karşın Türkiye'nin ABD baskısı nedeniyle işi sürüncemede bıraktığı belirtiliyor (**Middle East April 2000**). AGİT İstanbul Zirvesi'nde Bakü Ceyhan anlaşmasıyla birlikte Türkmenistan ile Türkiye arasında bir doğalgaz hattı deklarasyonu da imzalanmıştı. Ancak Türkmenistan'ın halen Rusya ve İran'a sattığı doğal gaz ve şu aşamada beklemede olmak ile birlikte Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan'a ve bundan ayrı olarak Çin'e 6800km uzunluğunda bir hattın yapımıyla gaz satmak istediği düşünülürse, Türkmenistan'ın bugünkü üretimini neredeyse 4 katına çıkarması gerektiği görülüyor. Bakü Ceyhan'a paralel yapılması planlanan doğalgaz hattının Türkmen gazını Türkiye'ye ulaştırması planlanıyor; ancak Azerbaycan'ın **Şahdeniz**'de doğalgaz rezervlerinin keşfedilmesiyle bu hat tehlikeye girdi. Azerbaycan'ın bu doğalgazı Türkiye'ye satmak istemesi, Türkmenistan'ı çok sinirlendirdi bunun üzerine Türkmenistan doğalgazı Rusya'ya satabileceğini açıkladı (Middle East). Nitekim bu gelişmelerden sonra Türkmenbaşı Gazprom'la görüştü. Türkiye'nin Mavi Akım anlaşmasına bağlı kaldığı düşünülürse Türkmen gazını Rusya üzerinden alması söz konusu olabilir. Türkmenbaşı sinirlenmekte kendi açısından haklı ise de Azeri Şahdeniz gazını Türkiye'ye taşımanın maliyeti Türkmenistan'dan yapılacak hattın en fazla %25'i kadar (**Finansal Forum 27.12.1999**). Son gelişmeler ise yine umut kırıcı. Türkmen gazında söz sahibi olmak isteyen ülkelerin liderleri akın akın Aşkabat'a giderken, Türkiye ortalarda gözüküyor. Pervez Müşerref'ten, Putin ve Zemin'e kadar pek çok bölge ülkesinin lideri doğalgaz boru hatlarını kendi ülkelerinden geçirmek için yoğun çaba harcıyorlar (*Türkistan Newsletter 18.5.2000*). Zaten artık ekonomi dergilerinin kapağında Türkiye Orta Asya'dan Siliniyor" şeklinde başlıklar, Türkiye'nin enerji alanında etkinliğini iyice yitirdiği ortaya konuyor (**Ekovizyon, Mayıs 2000**).

Putin, ilk dış gezisini yaptığı Orta Asya'dan da eli boş dönmedi. Putin'le Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov arasında önceki gün Aşkabat'ta yapılan görüşmelerde, Türkmenistan'ın Rusya'ya sattığı doğal gaz miktarının her yıl 10 milyar metreküp artırılması kararlaştırıldı. Rusya ile Türkmenistan arasında varılan bu anlaşma, Bakü - Ceyhan'a paralel bir hatla Türkmen doğalgazını da taşımak isteyen Türkiye'yi zor duruma düşürdü. Moskova hem Türkmen gazını tekeline aldı, hem Türkiye hattını zora soktu, hem de Türkiye'ye gaz satışında rekabetten kurtuldu. Mavi Akım antlaşması, Rusya'nın Türkiye'ye yılda 16 milyar metreküp gaz satmasını öngörüyor. Bazı çevreler, Rus gazının çok pahalı olduğu gerekçesiyle antlaşmayı eleştiriyor. Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov, Türkiye'nin Rusya ile Mavi Akım anlaşması imzalamasına sert tepki göstermiş ve Enerji Bakanı Cumhur Ersümer'e geçen yıl gazetecilerin önünde şunları söylemişti: "*Türk siyasetinde anlayamadığımız şeyler oluyor. Türk politikacıların bir bölümü halkının çıkarlarını düşünmüyor. Rusya bizden 42 dolara gaz alıp size 114 dolara satacak.*" (Başlamış, Milliyet 2.5.2000). Son gelişmeler üzerine yapılan kimi yorumlarda Bakü-Ceyhan Boru Hattı Projesi ve Türkmen Gazı Boru Hattı Projelerinin artık gerçekleşme şanslarını kalmadığı, Türkiye'ye belirli bir geçiş ücreti imkanı sağlayacak, politik ağırlıklı bir proje olan Bakü - Ceyhan'ın çok da önemli olmadığı ancak ikincisi, gaz boru hattı projesinin Türk ekonomisini besleyecek bir proje olduğu, mutlaka alternatif kaynağın bulunması gerektiği Mavi Akım Projesi'nin artık çok önem kazandığı dile getiriliyor (**Günger, Dünya 23.5. 2000**).

Artık Türkiye'de de Rusya ile körü körüne rekabetin Türkiye'nin çıkarlarına olmayacağı konusunda görüşler yaygınlık kazanmaya başladı. Bu açıdan düşünüldüğünde Mavi Akım'ın Rusya ile ekonomik işbirliğini geliştirme açısından önemli olacağı, ekonomik olarak karşılıklı çıkarları olan ülkelerin siyasi rekabette de en azından bazı sınırları aşamayacakları düşünülebilir. Ancak yine de Mavi Akım'ın negatif yanlarının çok fazla olduğunu, bir siyasi partinin bu projeyi savunmada reel ölçütlerin dışında tutum belirlediği şüphesinin var olduğunu da söylemeliyiz. Üstelik İran ve Türkmenistan hatları hayata geçirilmeyecekse, Şahdeniz Azeri gazını bir an önce getirmek durumundayız. Yoksa doğal gazda Rusya'ya bağımlılığımız artacak. Orta Asya konusunda ulusal stratejiler belirlemek durumundayız. Ancak bunu yaparken çok

yönlü bir bakış açısıyla analiz yapabilmeliyiz. ABD, Rusya ya da Çin eksenli değil, Türkiye eksenli politikalar üretmeliyiz. Tabii bunun konuşulduğu kadar kolay olmadığının da farkındayız.

Kaynakça

- Özkan, R., Türkiye'nin Dış Politika Sorunları,1999, Ümit yayıncılık
Kıbrızlı,İ., Putin Penceresinden Avrasya'ya Bakış, Aksiyon, 8, Nisan 2000
Kalkan, İ., Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, Bağlam Yayınları,1998
Pamir, N., Bakü – Ceyhan Boru Hattı, ASAM Yayınları, 1999
Kocaoğlu, M., Petro-Strateji, Türkeli Yayınları
Mütercimler, E., 21. Yüzyıl ve Türkiye Yüksek Strateji, Erciyaş Yayıncılık 1997
Erdoğan, B., Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Alfa Yayıncılık,1998
İlhan, S., Türkiye'nin ve Türk Dünyası'nın Jeopolitiği, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü,1997
Tozkoparan, Yüzyılın son Petrol Savaşı, Stratejik Araştırmalar Grubu, Elya yayıncılık,1998
Gül, A., Avrasya Boru Hatları ve Türkiye, Bağlam yayınları 1995
Newsweek, The Economist, Middle East, Ekovizyon, Aydınlık, Cumhuriyet, Milliyet, Dünya, Finansal Forum, TİKA Avrasya Dosyası Bülteni
www.strafor.com